

**Η πολυπολιτισμικότητα ως απάντηση
στην δοκιμασία των ευρωπαϊκών αξιών
από τις μεταναστευτικές ροές.**

Γιώργος Μπουσούτας – Θανάσουλας

2016

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην ανάλυση αυτή θα ασχοληθούμε με την πολυπολιτισμικότητα, απαντώντας στο ερώτημα αν αυτή μπορεί να είναι η λύση στην πρόσκληση που έχουν να αντιμετωπίσουν οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης από την είσοδο μεταναστών και προσφύγων σε αυτές. Η πολυπολιτισμικότητα συναρτάται με την έννοια του έθνους-κράτους και με τα χαρακτηριστικά του πολίτη. Με αυτά θα ασχοληθούμε στο πρώτο κεφάλαιο. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα εξετάσουμε την μετανάστευση στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και στο τελευταίο θα απαντήσουμε στο ερώτημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΤΟ ΕΘΝΟΣ – ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

Ο όρος *έθνος*, αν και χρησιμοποιείται από τον 13ο αιώνα, προσέλαβε πολιτική χροιά τον 18ο αιώνα. Ο όρος *εθνικισμός* χρησιμοποιήθηκε στον γραπτό λόγο το 1789 και έγινε αποδεκτός ως πολιτικό δόγμα από τα μέσα του 19ου αιώνα. Ως ιδέα γεννήθηκε με την Γαλλική Επανάσταση και εξαπλώθηκε σε όλη την Ευρώπη με τους ναπολεόντειους πολέμους, δημιουργώντας την αίσθηση του έθνους και της εθνικής ενότητας. Ο εθνικισμός ενθουσίασε κυρίως την μεσαία τάξη, αλλά στα τέλη του 19ου αιώνα είχε μετατραπεί σε λαϊκό κίνημα με την χρήση σημαιών, τελετών, ύμνων και εθνικών εορτών, ενώ συνέβαλε στην εδραίωση της εθνικής γλώσσας με την ανάπτυξη της βασικής εκπαίδευσης.

Αν και αρχικά ο εθνικισμός είχε συνδεθεί με φιλελεύθερους κύκλους, σταδιακά μεταλλάχτηκε σε συντηρητικό και αντιδραστικό κίνημα και εναντιώθηκε στον σοσιαλισμό. Αντιπροσωπεύει την κοινωνική συνοχή και την σταθερότητα και επιδιώκει να ενσωματώσει στο έθνος την εργατική τάξη, ώστε να διατηρήσει την υπάρχουσα κοινωνική δομή. Η πολιτική του δεν προ-

σβλέπει σε μια ελεύθερη δημοκρατική κοινωνία, αλλά στην προβολή της δόξας του παρελθόντος, γινόμενος έτσι ξενοφοβικός και σοβινιστικός. Κατά τον Andrew Haywood (1952 -) ήταν ένας ισχυρότατος παράγοντας που οδήγησε στην έναρξη του πρώτου και δεύτερου

Παγκόσμιου Πόλεμου¹. Μετά τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ο εθνικισμός διαδόθηκε σε όλο

¹ Heywood A. *Πολιτικές Ιδεολογίες*, μτφ. Ν. Μαραντζίδης, εκδ. Επίκεντρο, Αθήνα 2007, σ 289.

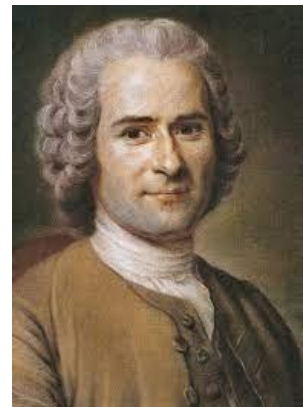
τον κόσμο αποκτώντας νέες μορφές με τους αντι-αποικιακούς αγώνες, συνδεδεμένος με τον μαρξισμό και το Ισλάμ.

Αρχή του εθνικισμού είναι ότι το έθνος είναι η κεντρική ιδέα της πολιτικής οργάνωσης. Δεν υπάρχει ενιαία άποψη για το πότε μια ομάδα ανθρώπων είναι έθνος και κατά συνέπεια έχει δικαιώματα και αντιμετωπίζεται ως εθνότητα. Κάποιοι θεωρούν ότι τα έθνη είναι πολιτισμικές οντότητες που βρίσκονται στην ίδια περιοχή, έχουν κοινή γλώσσα, θρησκεία και ιστορία. Τα χαρακτηριστικά αυτά συνδέονται συνήθως με την εθνική ταυτότητα και έτσι δεν μπορούμε να πούμε ότι υπάρχουν αντικειμενικά κριτήρια για το που και πότε υπάρχει ένα έθνος.

Τα έθνη κατά συνέπεια προσδιορίζονται υποκειμενικά με κριτήρια που θέτουν τα μέλη τους. Κάθε πολιτική ιδεολογία ορίζει διαφορετικά το έθνος.² Οι συντηρητικοί και οι φασίστες θεωρούν ότι υπάρχει αρχέγονη σύνδεση στην γλώσσα, θρησκεία και παράδοση και συγχέουν το έθνος με την φυλή. Οι φιλελεύθεροι και οι σοσιαλιστές υποστηρίζουν ότι το χαρακτηρίζουν η ύπαρξη πολιτικής συνείδησης και πατριωτικής συμπεριφοράς και το συγχέουν με το κράτος. Οι εθνικιστές θεωρούν ότι το έθνος είναι οργανική κοινότητα και ότι η ανθρωπότητα είναι διαιρεμένη σε έθνη, ενώ οι επικριτές τους το θεωρούν νοητική κατασκευή που εξυπηρετεί τα συμφέροντα των ισχυρών.

Το έθνος-κράτος δημιουργείται με δύο τρόπους. Με μια διαδικασία ενοποίησης ή με την επίτευξη της ανεξαρτησίας. Η ταύτιση των συνόρων και της εθνικής ταυτότητας επιτεύχθηκε με την επαναχάραξη των συνόρων ή την αναθεώρηση της εθνικής ταυτότητας των κατοίκων μέσω των προγραμμάτων «εθνικής οικοδόμησης». Ο εθνικισμός για να επιτύχει τους στόχους του αναπτύσσει το αίσθημα της εθνικής ταυτότητας. Αυτή μπορεί να ορίζεται με πολιτικές ή πολιτιστικές αρχές. Ο πολιτικός εθνικισμός είναι ορθολογικός και διέπεται από αρχές, ενώ ο πολιτιστικός βασίζεται στην πίστη της μοναδικότητας του έθνους ως ιστορικού και οργανικού συνόλου.

Όταν η ιδέα της εθνικής κοινότητας συνάντησε την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, όπως αυτή διατυπώθηκε από τον J J Rousseau (1712 - 1778) και την γενική βούληση, ο εθνικισμός έγινε πολιτική ιδεολογία. Ο λαός απαρτίζεται από πολίτες που έχουν δικαιώματα και υποχρεώσεις και αυτό-κυβερνάται. Στόχος του γίνεται η δημιουργία ενός έθνους-κράτους στο οποίο εθνική και κρατική οντότητα συνδέονται. Κριτήριο εθνικής ταυτότητας είναι η

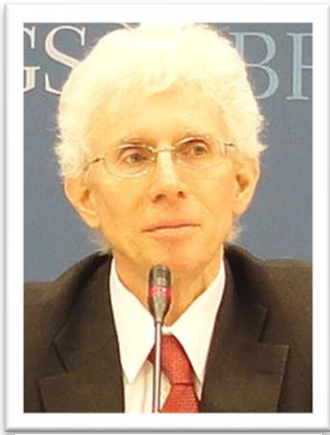

Εικόνα 2 J. J. Rousseau

²ο. π. σ 297

επιθυμία πολιτικής ανεξαρτησίας μέσω της αρχής της εθνικής αυτοδιάθεσης. Χαρακτηρίζεται από ένα αίσθημα αξιοπρέπειας και δημιουργεί μια ενιαία εθνική κοινότητα που περιλαμβάνει όλες τις κοινωνικές τάξεις μιας περιοχής που ορίζεται από τα σύνορά της.

Στην μεταπολεμική Ευρώπη η ιδιότητα το πολίτη «είναι το δικαίωμα κάποιου να έχει δικαιώματα»³, τα οποία είναι τριών ειδών – αστικά, πολιτικά και κοινωνικά – μέσα από ένα κράτος πρόνοιας. Την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα αυτό αμφισβητήθηκε, επειδή θεωρήθηκε ότι

Εικόνα 3 W. A. Galston

παράγει παθητικούς πολίτες. Προτάθηκε να αντικατασταθεί με μια ενεργητική περιγραφή ως «κατόχου ευθυνών και αρετών». Οι αρετές αυτές, κατά τον William Arthur Galston (1946 -), είναι τεσσάρων ειδών: γενικές, κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές⁴. Στις δυτικές φιλελεύθερες δημοκρατίες οι αρετές αυτές περιλαμβάνουν και την αμφισβήτηση της πολιτικής αυθεντίας και την συμμετοχή στο δημόσιο διάλογο με κοσμιότητα.

Στον αντίποδα αυτής της ιδεολογίας υπάρχουν πολιτικές απόψεις που επικεντρώνονται σε έννοιες εκτός του έθνους και προτείνουν μια υπερεθνική πολιτική ταυτότητα. Τέτοιες είναι ο φιλελεύθερος και ο σοσιαλιστικός διεθνισμός. Με τον όρο διεθνισμός χαρακτηρίζεται η πίστη ότι ο πολιτικός εθνικισμός πρέπει να ξεπεραστεί στην βάση των ισχυρών δεσμών που ενώνουν τους λαούς. Στόχος του η δημιουργία υπερεθνικών θεσμών που δεν θα διαχωρίζουν τους ανθρώπους με βάση θρησκευτικά, φυλετικά ή κοινωνικά χαρακτηριστικά.

³ Kymlicka W. *Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας*, μτφ. Γ. Μολυβας, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2014. σ 406

⁴ ο. π.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Σήμερα η πολιτική εφαρμόζεται στο πλαίσιο ενός κόσμου που χαρακτηρίζεται από την μεγάλη κίνηση αγαθών, κεφαλαίων, πληροφοριών και πολιτισμών, με την μετακίνηση ανθρώπων από την μια μεριά του πλανήτη στην άλλη. Με λίγα λόγια ζούμε στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. «Η Παγκοσμιοποίηση σηματοδοτεί μια μετατόπιση στην χωρική και χρονική μορφή της ανθρώπινης οργάνωσης και δραστηριότητας σε διηπειρωτικούς ή διαπεριφερειακούς τύπους δραστηριότητας, αλληλεπίδρασης και άσκησης των εξουσιών»⁵.

Με την παγκοσμιοποίηση έχουν παρουσιαστεί δύο φαινόμενα. Το πρώτο είναι ότι οι όποιες δραστηριότητες αποκτούν παγκόσμια διάσταση. Το δεύτερο ότι τα επίπεδα διασύνδεσης των κρατών και των κοινωνιών ενισχύονται. Αποδυναμώνονται οι παλαιές πολιτικές και οικονομικές δομές αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι δημιουργούνται νέες. Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης ο εθνικισμός θεωρείται ένας αναχρονιστικός θεσμός που αναφέρεται στην Ευρώπη του 19ου αιώνα, αν και υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις αναβίωσής του ακόμη και στην Δυτική Ευρώπη⁶. Η φιλελεύθερη ηθική που έχει επικρατήσει στην Ευρώπη είναι ιδιαίτερα ανεκτική και ίσως να επιβραβεύει την διαφορετικότητα (ηθική, πολιτική, πολιτιστική). Συνδέεται με την ανεκτικότητα που θεωρείται ηθικό ιδανικό και κοινωνική αρετή. Στηρίζεται στην άποψη ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ξεχωριστοί και μοναδικοί.

Η ανεκτικότητα για το άτομο εγγυάται την προσωπική αυτονομία του και αποτελεί συνθήκη ανάπτυξης προσωπικής ηθικής που επεκτείνεται σε όλα τα ιδιωτικά ζητήματα. Για τους φιλελεύθερους με την αμφισβήτηση, την διαφωνία και τον διάλογο, που είναι στοιχεία της

⁵ Held D. *Μοντέλα Δημοκρατίας*, Πολύτροπον, Αθήνα 2007. σ 401

⁶ Heywood A. ο. π. σ 290.

ανεκτικότητας, αντικαθιστούνται οι κακές ιδέες με καλές ώστε να κατακτηθεί η Αλήθεια. Βέβαια η φιλελεύθερη ανεκτικότητα αποκλείει απόψεις που δεν αποδέχονται την ανεκτικότητα.

Η παγκοσμιοποίηση και η φιλελεύθερη δημοκρατία κατά συνέπεια συγκρούονται με το έθνος-κράτος και τις ιδεολογίες που πρεσβεύουν την διάκριση των εθνών. Σήμερα η ευημερία και οι καταναλωτικές συνήθειες των πολιτών καθορίζονται πλέον από αποφάσεις πολυεθνικών εταιριών. Το διαδίκτυο, η τηλεόραση, οι αερομεταφορές μεταφέρουν από την μια μεριά του πλανήτη στην άλλη διαφορετικούς τρόπους ζωής που εύκολα γίνονται αποδεκτοί από το σύνολο της ανθρωπότητας. Στο παρελθόν η φιλελεύθερη δημοκρατία επιζητούσε την εδραίωση της δημοκρατίας σε εθνικό επίπεδο. Σήμερα οικοδομεί την εικόνα ενός δημοκρατικού πολίτη που είναι συνδεδεμένος με υπερεθνικούς θεσμούς.

Οι θεσμοί αυτοί έχουν έλλειμμα δημοκρατικής εκπροσώπησης. Για αυτό οι υποστηρικτές μιας κοσμοπολίτικης αντίληψης για τον πολίτη πιστεύουν ότι πρέπει να υπάρξει διαδικασία ελέγχου και λογοδοσίας στους πολίτες και ενίσχυσης των άμεσα εκλεγμένων οργάνων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πρόσφατη μεταναστευτική κρίση στην Ευρώπη. Η μη ενίσχυση του ρόλου του Ευρωκοινοβουλίου, σε συνδυασμό με την προσπάθεια των εθνών-κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης να διατηρήσουν κάποιας μορφής αυτοτέλεια στη λήψη των αποφάσεων, είχε σαν αποτέλεσμα την μη εφαρμογή αποφάσεων θεσμικών οργάνων της ένωσης και την λήψη μονομερών ενεργειών από τα κράτη-μέλη.

Βέβαια στο εσωτερικό ενός έθνους-κράτους οι άνθρωποι αισθάνονται ότι απειλείται η εθνική τους ταυτότητα με τις πρακτικές της παγκοσμιοποίησης. Ο φόβος αυτός αυξάνεται με την εμφάνιση των μεταναστών και των προσφύγων στις πύλες εισόδου των χωρών της Ευρώπης. Δημιουργείται έτσι η πίστη ότι η πολυπολιτισμικότητα θα συντελέσει στην αστάθεια και στην ύπαρξη εσωτερικών συγκρούσεων. Η ύπαρξη στους μετανάστες και τους πρόσφυγες διαφορετικής θρησκείας, διαφορετικών αξιών και ηθικής καθώς και πολιτιστικών παραδόσεων ενθαρρύνει συντηρητικές εθνικιστικές πρακτικές. Τέτοιες είναι, μεταξύ άλλων, ο βίαιος ή ο οικειοθελής επαναπατρισμός τους.

Μια πολιτική όμως εθνικής οικοδόμησης επηρεάζει αρνητικά σε μεγάλο βαθμό τις μειονότητες διότι αντιμετωπίζει προνομιακά την πλειονότητα. Για την αντιμετώπιση της κατάστασης οι μειονότητες έχουν τις παρακάτω επιλογές.

1. Μαζική μετανάστευση.
2. Ενσωμάτωση την πλειονότητα.

3. Διεκδίκηση αυτό-κυβέρνησης και δικαιωμάτων.
4. Περιθωριοποίηση.

Για την επιτυχία κάποιας από τις παραπάνω επιλογές, εκτός από αυτή της μετανάστευσης, πρέπει το κράτος να προσαρμοστεί σε κάποια μορφή πολυπολιτισμικότητας.

Όλες όμως οι εθνοπολιτισμικές ομάδες στο εσωτερικό κάθε έθνους-κράτους δεν είναι ίδιες. Έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά και κυρίως διαφορετικές επιδιώξεις στη σχέση τους με το κράτος και την πλειονότητα. Ο William Kymlicka (1962 -) εντοπίζει πέντε τέτοιες διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες: τις εθνικές μειονότητες, τους μετανάστες, τις απομονωτιστικές εθνο-θρησκευτικές ομάδες, τους μέτοικους⁷ και τις φυλετικές ομάδες κάστας⁸. Από αυτές οι τρεις πρώτες υπέστησαν προγράμματα εθνικής οικοδόμησης από διάφορα κράτη για να ενταχθούν, ενώ οι άλλες δύο όχι. Ένα πρόγραμμα εθνικής οικοδόμησης είναι αποδεκτό σε μια

Εικόνα 4 William Kymlicka

δυτική κοινωνία αν έχει κάποιες προϋποθέσεις, αν και σπάνια αυτές τηρήθηκαν, όπως:

- A. Καμιά ομάδα, που παραμένει για μεγάλο χρονικό διάστημα σε μια χώρα, να μην αποκλείεται από την ιδιότητα του πολίτη.
- B. Η ένταξη να είναι αρχικά θεσμική και γλωσσική και όχι στο σύνολο των εθίμων, των θρησκευτικών πεποιθήσεων ή του τρόπου ζωής.
- Γ. Οι εθνικές μειονότητας να μπορούν να επιδίδονται στην δική τους εθνική οικοδόμηση.

⁷ Με τον όρο αυτό εννοεί τους παράνομους μετανάστες που δεν δικαιούνται την ιδιότητα του πολίτη, σε αντίθεση με τους νόμιμους.

⁸ Kymlicka W. ο. π. σ. 474

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΑΠΟΤΕΛΕΙ Η ΠΟΛΥΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΤΗΤΑ ΛΥΣΗ ΣΤΗ

ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΑΞΙΩΝ

Η χρήση του όρου *πολυπολιτισμικότητα* είναι περιγραφική και κανονιστική. Ως περιγραφική αναφέρεται στην διαφορετικότητα, που εμφανίζεται ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες ομάδες στο πλαίσιο μιας κοινωνίας, στις πεποιθήσεις και τις πρακτικές, ώστε να δημιουργηθούν διαφορετικές *συλλογικές ταυτότητες*. Ως κανονιστική δηλώνει την αποδοχή της πολιτισμικής διαφοράς που στηρίζεται στο δικαίωμα κάθε πολιτισμικής ομάδας να επιδιώκει την αναγνώριση και τον σεβασμό.⁹

Στις δεκαετίες του 1970 και 1980 πολλοί θεωρούσαν ότι η αντιπαράθεση σχετικά με την πολυπολιτισμικότητα ήταν αντιπαράθεση μεταξύ *φιλελεύθερων* και *κοινοτιστών* και άρα αφορούσε άτομα που ζητούν δικαιώματα για τα μέλη της πολιτισμικής κοινότητας στην οποία ανήκουν. Έτσι οι *φιλελεύθεροι* θεωρούσαν ότι το άτομο είναι υπεράνω της κοινότητας, ενώ οι *κοινοτιστές* θεωρούσαν ότι οι άνθρωποι είναι ενταγμένοι σε κοινότητες και οφείλουν να ακολουθούν τους κανόνες της κοινότητας που ανήκουν.

Για τους *φιλελεύθερους* η ανεκτικότητα, η αποδοχή της διαφορετικότητας και ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα υπερβαίνει την απαίτηση για εθνική κυριαρχία. Πιστεύουν ότι οι αρχές αυτές μπορούν να εφαρμοστούν σε όλη την ανθρωπότητα ως ελάχιστη συνθήκη μιας ανθρώπινης ύπαρξης και κατά συνέπεια να αποτελέσουν την βάση ενός διεθνούς νόμου. Η ύπαρξη όμως πολυπολιτισμικών κοινοτήτων τους δημιουργεί δύο προβλήματα. Το πρώτο είναι η αποδοχή της ύπαρξης *συλλογικής ταυτότητας*. Το δεύτερο ότι πρέπει να αποδεχθεί αξίες μιας εθνοτικής ομάδας που δεν είναι φιλελεύθερες ή ακόμη και ανελεύθερες. Για να γίνουν αποδεκτά

⁹ Heywood A. ο. π. σ 140

τα μειονοτικά δικαιώματα για τους φιλελεύθερους πρέπει να πληρούν δύο προϋποθέσεις: να προστατεύουν την ατομική ελευθερία στο εσωτερικό της ομάδας και να οικοδομούν την ισότητα μεταξύ των ομάδων.

Για τους εθνικιστές και τους συντηρητικούς η πολυπολιτισμικότητα έχει δύο αρνητικά δεδομένα. Αποδυναμώνει τους δεσμούς του έθνους και ταυτόχρονα δημιουργεί συνθήκες σύγκρουσης με εθνοτικά ή φυλετικά χαρακτηριστικά. Για αυτό προτείνουν την λήψη εντονότερων ελέγχων στην είσοδο μεταναστών και την ενίσχυση της πολιτισμικής ταυτότητας της κυρίαρχης κοινότητας

Η πολιτική του 21^{ου} αιώνα όμως χαρακτηρίζεται από αυξανόμενη ιδεολογική διαφορετικότητα. Αυτό σε συνδυασμό με την κρίση που περνά ο φιλελευθερισμός και οι αρχές του Διαφωτισμού, κάνουν ορισμένους στοχαστές να αμφισβητήσουν την ιδέα της αντικειμενικής αλήθειας που αναζητά ο φιλελευθερισμός. Ένας από αυτούς, ο John Nicholas Gray (1948 -), υποστηρίζει ότι ο διάδοχος του φιλελευθερισμού θα είναι ο πλουραλισμός διότι δέχεται τόσο τις φιλελεύθερες όσο και τις μη φιλελεύθερες αξίες¹⁰.

Εικόνα 5 J. N. Gray

Ο Kymlicka αντίθετα πιστεύει ότι η πολυπολιτισμικότητα μπορεί να αποτελέσει απάντηση τόσο στα προβλήματα που δημιουργεί το φαινόμενο της μετανάστευσης όσο και στον εθνικισμό, παρά τις αμφισημίες που παρουσιάζει. Και αυτό γιατί η πολύπολιτισμικότητα μπορεί να λάβει τόσο φιλελεύθερη όσο και συντηρητική μορφή στο θέμα της εθνικής οικοδόμησης.¹¹ Δέχεται ότι το φιλελεύθερο κράτος αν ακολουθήσει μια πολιτική «καλοπροαίρετης αμέλειας» μπορεί να αντιμετωπίσει την πολιτισμική διαφορετικότητα όπως αντιμετωπίζει το θέμα της θρησκείας.

Εικόνα 6. David Held

Σήμερα όπως παρατηρεί ο David Jonathan Andrew Held (1951 – 2019) εξασθενεί η δημοκρατία και το έθνος-κράτος ενώ η εξουσία συγκεντρώνεται στα χέρια του πολυεθνικού κεφαλαίου. Πρέπει κατά συνέπεια να αναπτυχθεί μια εναλλακτική κατάσταση μέσω της ανάπτυξης της δημοκρατίας σε όλα τα επίπεδα. Τέτοια θα μπορούσε να είναι το μοντέλο της

¹⁰ ο. π. σ. 141

¹¹ Kymlicka W. ο. π. σ. 498-499

κοσμοπολίτικης δημοκρατίας που προτείνει. Αυτή θα δημιουργήσει νέας μορφής θεσμούς που θα ενεργούν σε κάθε επίπεδο κοινωνικής οργάνωσης.¹²

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η πολυπολιτισμικότητα μπορεί να είναι η λύση στο πρόβλημα των μεταναστών στα έθνη-κράτη της Δυτικής Ευρώπης σε ένα αρχικό στάδιο. Οι αλλαγές που συντελούνται σε αυτά δεν μπορούν να προβλεφτούν και κατά συνέπεια θα υπάρξει ανάγκη αλλαγής της μορφής του πολιτεύματος και των αξιών των χωρών αυτών.

¹² Held D. ο. π. σ. 415-422.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στην μελέτη αυτή εξετάσαμε το ερώτημα αν η παγκοσμιοποίηση μπορεί να αποτελέσει απάντηση στα προβλήματα που δημιουργεί στις ευρωπαϊκές αξίες το κύμα των μεταναστών και των προσφύγων που κατακλύζει την Ευρώπη. Αρχικά στο πρώτο κεφάλαιο εξετάσαμε τον εθνικισμό, το έθνος-κράτος και τα χαρακτηριστικά του πολίτη. Στο δεύτερο κεφάλαιο είδαμε την παγκοσμιοποίηση και το πώς αυτή δημιουργεί την μετανάστευση, ενώ στο τελευταίο κεφάλαιο απαντήσαμε στο αρχικό ερώτημα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Held D. *Μοντέλα Δημοκρατίας*, Πολύτροπον, Αθήνα 2007.
- Heywood A. *Πολιτικές Ιδεολογίες*, μτφ. Ν. Μαραντζίδης, εκδ. Επίκεντρο, Αθήνα 2007.
- Kymlicka W. *Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας*, μτφ. Γ. Μολυβας, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2014.